

Miestelių gyventojai renka valdžią (XX a. 2 deš. pabaiga – 3 deš. pradžia): tarp galimybių ir lūkesčių

dr. Saulius Kaubrys

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas

El. paštas saulius.kaubrys@if.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje aptariami Vasario 16-osios Lietuvos vietos savivaldos pradžios procesai, apėmę ir Lietuvos miestelius, kurie dažnai tapdavo rinkiminių peripetijų centrais. Juose kūrėsi valsčių vietos savivaldos struktūros, užtikrinusios valsčiaus gyventojų socialinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo stabilumą ir tęstinumą. Miestelėnai tapo betarpiškais rinkimų procesų dalyviais ir vykstančių rinkiminių batalijų liudininkais. Skirtingos, o vėliau tobulinamos rinkiminės praktikos tiesiogiai įtraukė didžiąją dalį miestelėnų, „greituoju būdu“ įsisavinusių politinės saviraiškos pradžiamokslį. Aptariamas ir išrinktųjų miestelėnų tapimas valsčių savivaldos elitu bei šio proceso komplikotumas. **Reikšminiai žodžiai:** vietos savivalda; valsčius; miesteliai; 1919 m. Savivaldybių įstatymas; Lietuva 1918–1940 m.

Small Town Residents Elect their Government (Late 1910s – Early 1920s): Between Possibilities and Expectations

Summary. The article discusses the processes of the outset of the local governance in the First Republic of Lithuania which extended to small Lithuanian towns and frequently became the epicenter of election commotions. It was the smaller towns where local governance structures of volosts were established. They ensured stability and continuity of the social, economic and cultural life of volost residents. Small-town residents became immediate participants of election processes and witnesses of the ongoing election clashes. Election practices initially differed, yet, later on they were improved. They involved the lion's share of small-town residents who had to 'fast-track' learn the basic practices of the political self-expression routine. The article also investigates how the elected town residents would become the elite of the volost governance and considers whether this was a highly complex process.

Keywords: local governance; volost; small towns; Law on Municipalities of 1919; Lithuania in 1918–1940.

Įvadas

Straipsnyje aptariamos Lietuvos miesteliams būdingos vietos savivaldos peripetijos, išjudinusios miestelėnų iniciatyvas ir apsisprendimus dalyvauti valstybės kūrimo procese. Vietos savivalda tapo sudedamąja nepriklausomos Lietuvos valstybės organiško tapsmo dalimi. Su savivaldos atsiradimu skleidėsi ir diskusija apie visuomenės įtrauktį į šalies kūrimą ir jos galių plėtojimą. Valstybės steigimo įkarštyje buvo būdingi nuomonių apie vietos savivaldos struktūrų atsakomybių mastą ir vietos savivaldos perspektyvas skirtumai. Tuometiniuose svarstymuose, atrodo, atsirado vietos ir savivaldos institucijų galių balanso klausimui. Įpareigojimų ir įsipareigojimų lauke išryškėjo vietos savivaldos kaip kūrybinio ir mobilizacinio ištekliaus vertė.

Istoriografijos interesus miestelių (ir ne tik jų) vietos savivaldos raidos klausimams liudija apie vis atsinaujinantį susidomėjimą šia problematika. Nuo 1990 m. besiklostantis atitinkamas istoriografinis įdirbis yra daugiasluoksnis, apimantis tiek bendresnius vietos savivaldos raidos žyменis¹, tiek ir atskirus vietos savivaldos institucijų veiklos dėmenis². Betarpiškesnis dėmesys būtent miestelių savivaldos istorinės raidos detalėms skiriamas atskirų vietovių istorinėse studijose, kuriose atsiskleidžia vietos savivaldos veiklos prioritetai ir ypatybės³. Į šią gretą sėkmingai įsirašo ir „Vermės“ leidyklos leidžiamos serijos *Lietuvos valsčiai* autorių kolektyviniai darbai, aprėpiantys skirtingas valsčių, taip pat ir miestelių savivaldos patirčių istorijas.

Rinkiminis impulsas ir rinkimų legitimavimas: ar neužmirštas miestelis?

1918 m. lapkričio 11 d. Valstybės Tarybos ir Vyriausybės atsisaukimas „Lietuvos piliečiai“ teikė pirmuosius vietos savivaldos organizacinės perspektyvos orientyrus. Jame raginta: „Negaišdami nei dienos, kiekvienoje parapijoje susirinkite visi vyresnieji, be kalbos ir tikybos skirtumo, ir išrinkite Parapijos komitetą iš penkių ar septynių žmonių. Išrinktasis komitetas turi tuoj paimiti į savo rankas tvarkyti apylinkės gyvenimą. [...] Komitetas tegu susižino su kaimyninių Parapijų komitetais ir bendrai teįsteigia

1 A. Morkūnaitė-Lazauskienė, 2007b; J. Sireika, 1998a; R. Stačiokas, 1991; R. Stačiokas *et al.*, 1996; R. Stačiokas *et al.*, 2002; G. Žilinskas, 1999; ir kt.

2 P. Janauskas, 2003; A. Morkūnaitė, 2000; A. Morkūnaitė-Lazauskienė, 2007a; ir kt.

3 G. Ilgūnas, 2005; O. Lukoševičius, 2019; J. Skirius, 2003; J. Valančiūtė, 2003; ir kt.

Apskričių (Kreisių) Komitetus. Šitie teužmezga nuolatinis ryšius su Lietuvos Vyriausybe.⁴ Atsišaukime buvo fiksuota vietos savivaldos struktūros konstravimo vizija – ji rėmėsi istoriškai susiklosčiusio Romos Katalikų Bažnyčios parapijų tinklo tradicija, taigi, gana pastoviu, tvariu ir visuomenei artimu dariniu. Visgi, iki šio atsišaukimo pasirodymo Lietuvoje tuo metu greičiausiai jau būta stichiškai susiklosčiusių pavienių savarankiškų savivaldybinių darinių, „aplenkusių laiką“ ir nelaukusių nurodymų „iš aukščiau“. Pavyzdžiui, atrodo, kad Kuršėnų valsčiaus savivaldybė galėjo pradėti veiklą jau 1918 m. vasario pabaigoje: „Buvo sušauktas Kuršėnų miestelio ir valsčiaus kaimų gyventojų visuotinis susirinkimas, kuriame buvo išrinktas keturių asmenų komitetas [...]. Kažko rimtesnio komitetas nuveikti negalėjo, nes faktinė valdžia Kuršėnų valsčiuje buvo okupantų vokiečių rankose. Tačiau šiek tiek jų režimą valsčiuje švelninti bandė.“⁵ 1918 m. rugsėjo 30 d. Raseiniuose įvyko gyventojų mitingas (dalyvavo apie 200 žmonių), kuris nutarė „imti valdžią į savo rankas ir keršyti kaizeriniams kareiviams“. Buvo išrinktas 13 asmenų miesto komitetas, į kurį įėjo advokatas Levys, teisininkas Kesnauskas, trys buvę katorgininkai Pudkė, Dovydkė, Puskepalaitis, namų savininkas Radavičius, skardininkas Kacas, pirklys Kaplanas ir karininkas Žukas. Komitetas pasivadino „Raseinių respublika“, kuriai ginti buvo sudarytas 60 žmonių ginkluotas milicijos būrys, į kurį, be lietuvių ir žydų darbininkų, buvo įtraukti ir 3 garsūs Raseinių plėšikai⁶. Panašių steigimosi iniciatyvų iki 1918 m. lapkričio mėn. būta ir kitose Lietuvos vietovėse.

Minėtame atsišaukime, davusiame visuomenei signalą organizuotis „iš apačios“, kaip tai turėtų vykti, greičiausiai, nebuvo pakankamai išgryninta. Pavyzdžiui, 1918 m. gruodžio 2 d. žemės ūkio ir valstybės turtų ministras Juozas Tūbelis pareiškė, kad Telšių ir kiti komitetai reikalauja aiškesnių instrukcijų, kad turi būti „kuo veikiau- siai nustatyta vienoda programa jų veikimo visoje Lietuvoje“⁷, t. y. šiuo ministro pareiškimu dalinai buvo paliudyti besiklostančio vietos savivaldos organizavimosi procesų nesuderinimai.

Atrodo, kad greitai buvo imtasi šio „klaidos taisymo“. Paskleistąją pradinę organizacinę iniciatyvą dalinai instrumentiškai ėmė aiškinti 1918 m. gruodžio 17 d.

4 J. Sireika, 1998b, p. 34.

5 J. Skirius, 2003, p. 93.

6 B. Kulpinskaitė, 1994, p. 32.

7 „Ministrų Kabineto posėdžio Nr. 9, kuriame buvo svarstomi instrukcijų vietos komitetams, milicijos apginklavimo ir avansų ministerijoms registro klausimai, protokolai. 1918 m. gruodžio 2 d.“, in: *Lietuvos vyriausybės 1918–1920 metų posėdžių protokolai*, t. 1: 1918 m. lapkričio 9 d. – 1919 m. spalio 4 d., sud. Alfonsas Eidintas, Raimundas Lopata, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, p. 104.

vidaus reikalų ministro Vlado Stašinsko išleistas cirkuliaras „Dėlei savivaldybių Lietuvoje“. Jo preambulėje teigta, kad „[n]elaukdama, iki Lietuvos Valstybės Taryba suspės išleisti valsčių, apskričių ir miestų savivaldybės įstatymų, Laikinoji Vyriausybė mato būtino reikalo jau dabar patiekti šias taisykles, kurios nustatytų bendrus valsčių, apskričių ir miestų savivaldybės steigimo dėsnius ir suvienodintų visą pasiruošiamąjį darbą, kursai jau daromas, arba reikia padaryti Lietuvoje“⁸. Dokumentas jau aiškiau ir plačiau įvardijo teritorines-administracines struktūras ir jų organizavimo bei steigimo pagrindus. Jame parapijų komitetai kaip organizacinis vienetas jau nebeminimi, o tai leidžia manyti, kad šiuo dariniu grįsto projekto debiutas buvo trumpalaikis ir menkai išplėtotas. Cirkuliaru, regis, pirmenybė atiduota valsčiui kaip administraciniam-teritoriniam dariniui, apimančiam miestelius ir kitus smulkesnius vienetus. Dokumente nurodyta, kad „aprenkant valsčiaus valdybos buveinei vietą reikia žiūrėti, kad ten būtų kur įtaisyti valsčiaus raštinė, mokyklos, sandėliai javams ir kitoms prekėms, vietos įrengti įvairioms kooperacijų įstaigoms ir t. t.“⁹. Projektas, grįstas valsčiaus vietos savivaldos vizija, galbūt natūraliai programavo jo teritorijoje esančių miestelių kaip telkties centrų būsimas galimybes. To meto valsčių struktūrinės kaitos analizė liudija apie prasiveržiančias pavienių kaimų iniciatyvas būti įvardytais ne kaimu, o miesteliu (pavyzdžiui, 1919 m. birželio 15 d. įgaliotinių susirinkime buvo priimtas sprendimas dėl Gudžiūnų kaimo pervadinimo į Gudžiūnų miestelį¹⁰).

Miestelio kategorija (sąvoka) minėtame teisės akte cirkuliavo pasyviai: ji buvo svarbi valsčiaus kaip teritorinio-administracinio posistemio dalis. Pavyzdžiui, cirkuliare, akcentuojant valsčiaus administraciniam-teritoriniam dariniui priklausančių gyventojų imties kriterijų, nurodyta: „Valsčių ir gminų organizacija apima ir gyventojus bažnytkaimių ir miestelių, kurie yra ant valsčiaus ar gminos teritorijos ir kuriuose gyvena ne daugiau trijų tūkstančių žmonių. [...] Visi kiti miesteliai ir net miestai, kuriuose yra nuo trijų iki 10 000, tvarkosi atskirais savivaldybės organais valsčiaus teisėmis.“¹¹ Cirkuliare buvo įvardytos ir rinkėjų „kokybinės“ charakteristikos: „Kiekvienas valsčius bei gmina, miestas arba miestelis, kursai tvarkosi valsčių teisėmis, apima visus to ploto gyventojus be skirtumo kalbos, tikybos, tautybės ir visuomeninio padėjimo. Prie valsčiaus priskaitomi: a) Visi Lietuvos piliečiai su jų

8 „Delei savivaldybių Lietuvoje. Cirkuliaras Nr. 1“, in: *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16–1940.VI.15)*, par. Vytautas Andriulis, Remigijus Mockevičius, Vida Valeckaitė, Vilnius: Teisės institutas, 1996, p. 283.

9 *Ibid.*

10 Žr. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 379, ap. 2, b. 83, l. 15.

11 „Delei savivaldybių Lietuvoje. Cirkuliaras Nr. 1“, p. 283.

šeimynomis, turintieji valsčiaus teritorijoje nejudinamąjį turtą arba nuolatinį butą, b) Visi, turintieji nuolatinį butą valsčiaus plote, jeigu jie nėra kituose valsčiuose įrašyti dėl to, kad ten turi nejudamąjį turtą arba ten yra gimę, c) Visi neinantieji tarnybos ir neturintieji nuolatinio uždarbio prirašomi valsčiui, jeigu jie ir kitur neturi nei savo turto, nei savo buto, d) Visi nuteistieji teismų nutarimais už vogimus, plėšimą arba pasikėsinimus ant asmens neliečiamybės, jeigu jie neturi valsčiaus plote nejudinamo turto, prirašomi prie tų valsčių, kur jie buvo gimę, arba prie tų valsčių, prie kurių jie buvo prirašyti dar prieš karą.¹²

Cirkuliaru suteiktasis organizacinis impulsas buvo „pastiprintas“ kitais teisės aktais (teigiama, kad nuo cirkuliario pasirodymo iki 1919 m. spalį priimto Savivaldybių įstatymo buvo išleista „dar bent 10 aplinkraščių ar įstatymų, skirtų tiesiogiai savivaldybių įstatymams arba apskričių viršininkams“¹³). Jie kukliai į savivaldos reikalus įtraukdavo ir miestelius. Pavyzdžiui, vidaus reikalų ministro Jono Vileišio 1919 m. sausio 11 d. cirkuliaras nurodė, kad „[k]iekvienas valsčius ar gmina, arba miesteliai, kurie tvarkosi valsčių teisėmis, renka vieniems metams viršaitį (vaitą), jo padėjėją ir vykdomąjį iš trijų ar daugiau žmonių Komitetą, kursai rūpinasi visais valsčiaus ar gminos reikalais“¹⁴.

Visgi pagrindiniu atskaitos tašku, teisiškai reglamentavusiu vietos savivaldos mechanizmą Lietuvoje, tapo 1919 m. spalio 10 d. priimtas Savivaldybių įstatymas. Šiame 152 straipsnių teisės akte aptartos valsčių, apskričių, miestų savivaldos institucijų galios ir įpareigojimai – teisės ir pareigos. Įstatymo struktūrinė sandara paprasta, nesudėtinga, nulemta siekio įvardyti trijų savivaldos subjektų – valsčių, apskričių ir miestų savivaldybių – funkcijas, jų vidinių darinių (tarybų, valdybų) formavimo dėsnius, fiksuoti jų priežiūros ir kontrolės faktą. Įstatymų leidėjo valia – šiame teisės akte plačiausiai aptartas valsčiaus savivaldos lygmuo, smulkmeniškai reglamentuojant jo atsakomybių turinį. Įstatyme reglamentuota, kad „[v]alsčiaus Tarybą sudaro rinktieji valsčiaus atstovai. Vienas atstovas renkamas nuo 300 gyventojų. V. Tarybos narių skaičius turi būti ne mažesnis kaip 12 asmenų [...]“¹⁵. Jis apibrėžė ir rinkikų amžiaus cenzą – nuo 20 metų; išrenkamųjų – „ne jaunesni kaip 24 metų“. Smulkmeniškai reglamentuotas ir rinkimų procedūros turinys (pavyzdžiui, balsavimo kamuoliukais ir kt.).

Miestelio kategorija įstatymo apibrėžtyse minima, bet jos dėmuo vėlgi ne išskirtinis. Tai greičiausiai buvo nulemta projektuojamos (suprojektuotos) miestelio

12 *Ibid.*

13 A. Morkūnaitė-Lazauskienė, 2007b, p. 39.

14 „Valsčių ar gminių ir apskričių savivaldybių įtaigoms“, in: *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, nr. 2–3, p. 10.

15 „Savivaldybių įstatymas“, in: *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, nr. 14, p. 3.

vizijos – jis lieka sudedamąja struktūriniu valsčiaus savivaldos subjektų (seniūnijos atitiktims) dalimi, dažniausiai segintis tik valsčiaus centro „garbės“ vardą. Įstatyme tefikuota vienintelė išskirtinė „privilegija“ miesteliams – miesteliai, turintys nuo 3 000 iki 10 000 gyventojų, gali tvarkytis valsčiaus teisėmis, t. y. taip siaurai miestelių grupei fiksuojamas aukštesnis savarankiškumo lygmuo. Vadinamųjų „savarankiškųjų“ (turinčių daugiau kaip 3 000 gyventojų) miestelių imtis nedominavo prieš likusiuosius – pastarųjų buvo ženkliai daugiau.

Tiesa, būta precedentų, kai miesteliai siekė to aukštesnio statuso, ypač – balan-savusieji ties 3 000 gyventojų riba. Pavyzdžiui, 1919 m. liepos 1 d. priimtas Apskričių sienų ir jų centrų įstatymas, apėmęs 20 apskričių, fikso, kad Panevėžio apskrityje esama 16 valsčių, tarp kurių minimi ir Šeduvos bei Kupiškio valsčiai¹⁶. Jau 1920 m. gegužę įsisteigė Šeduvos ir Kupiškio miestų savivaldybės, kurių atsiradimui tuo metu neprieštaravo nei Šeduvos, nei Kupiškio valsčių savivaldybės. Visgi netrukus Šeduvos miestelio „pabėgimas“ nuo valsčiaus pradėtas kvestionuoti. Praėjus vos metams Panevėžio apskrities taryba persigalvojo, teigdama, kad Šeduvos ir Kupiškio miestelių savivaldybės įsisteigė neteisėtai, nes neturėjo privalomo 3 000 gyventojų skaičiaus, be to, didžioji minėtųjų miestelių gyventojų dalis tariamai nebuvo pareiškusi noro atsiskirti. 1923 m. žurnale *Savivaldybė* anoniminis autorius Bešalis aiškino, kad Šeduvos valsčiaus savivaldybė pamatė klaidą, nes miestelis davęs daug pajamų, o jam atsiskyrus, sumenko valsčiaus pajamos. Bešalio teigimu, Šeduvos valsčiaus savivaldybė, turėdama įtakingų asmenų Panevėžio apskrities taryboje, siundė komisijas, darė revizijas, organizavo dargi „plebiscitą“. Tik 1923 m. pirmasis Lietuvos gyventojų surašymas „įvykdė teisingumą“: jis visgi „matė“ Šeduvoje gyvenus 3 185 gyventojus. Kupiškyje, priešingai, buvo fiksuota mažesnė gyventojų imtis, nesiekusi minėtosios 3 000 gyventojų ribos. 1924 m. Kupiškio miestelis vėl tapo Kupiškio valsčiaus savivaldos „subjektine nuosavybe“. Tiesa, Kupiškio miestelėnai 1926 m. rugsėjo 1 d. kreipėsi į Savivaldybių departamentą su prašymu atkurti miestelio savarankiškos savivaldos statusą, motyvuodami tuo, kad valsčius engiąs miestelį mokesčiais. Prašymas buvo atmestas, sprendimą miestelėnai priėmė skausmingai, nes juk dar visai neseniai buvo tikėtasi tapti apskrities centru¹⁷.

16 „Apskričių sienų ir jų centrų įstatymas“, in: *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, nr. 9, p. 7.

17 Plačiau žr. L. Nekrašas, 2014.

Pagaliau jau renkame: rinkimų formų ir turinio įvairovė

Vasario 16-osios Lietuvos įtempto starto dalimi buvo ir vietos savivaldos institucijų kūrimosi procesas. Steigiamos pirmosios vietos savivaldybės labai skyrėsi tiek savo organizacine forma, tiek ir kūrimosi būdu: „dalis savivaldybių buvo suformuota įvairių rinkimų, susitarimų būdu, laikantis demokratijos, kita dalis – parenkant tarybų ar komitetų narius“¹⁸. Visų savivaldos lygmenų rinkimuose, regis, būta „demokratiškos“ įvairovės, tiek iki 1918 m. lapkričio, tiek ir vėliau. Tiek pirmuosiuose, tiek ir po jų vykusiuose rinkimuose, neatmestina, trūko glaudesnio bendradarbiavimo tarp centrinės valdžios ir regioninio elito, apskritai stokota valdžios rinkimų tradicijos, akivaizdus buvo ir menkas visuomenės tiek bendrasis, tiek politinis išprusimas. Manytina, kad šios aplinkybės lėmė akivaizdžius rinkiminių praktikų skirtumus. Pavyzdžiui, ne visada buvo paisoma amžiaus cenzų, ignoruotas rinkikų kvorumo klausimas. Štai 1919 m. Darsūniškyje viršaitis buvo išrinktas esant per mažam rinkėjų skaičiui: „su moterimis ir vaikais“ tebuvo 220, kai valsčiuje iš viso gyveno 3 075 asmenys. Tad viršaitis išrinktas „tik su keliom bobom ir vaikais ir desetku kvailesnių vyrų“¹⁹. Visuotiniuose susirinkimuose beveik visada kildavo diskusijų dėl slapto ar atviro balsavimo būdo. Pati balsavimo procedūra dažnai įgaudavo savitų formų. Štai 1919 m. Savivaldybių įstatymas, plačiai aptaręs balsavimo procedūras (atrodo, kad smulkmenišką jų reglamentavimą įstatyme buvo perteklinis), numatė balsavimo juodais ir baltais kamuoliukais precedentą, tačiau, jų neturint, buvo naudojamos pupos, žirniai. Pavyzdžiui, Semeliškėse komitetą rinko dėdami žirnius į juodą ir baltą butelius – buvo pastatyta tiek porų butelių, kiek balotiravosi kandidatų, o ties buteliais buvo parašyta kandidato pavardė²⁰. Būta ir nusiskundimų dėl panašaus pobūdžio procedūrų slaptumo užtikrinimo, nes, pavyzdžiui, metant pupą į puodelį, pastarasis skamba, o iš skambesio buvo galima nustatyti, į kurį puodelį metama pupa²¹. Visuotinių susirinkimų metu, dalyvaujant keliems šimtams rinkėjų, balsavimas dažnai būdavo ir viešas, rankos pakėlimu. Pasitaikydavo ir dar didesnio „viešumo“ nei rankos pakėlimas (pavyzdžiui, Skaudvilėje) – balsuotojų perskyrimas į dvi dalis. Balsuojantys už tam tikrą kandidatą turėjo pereiti į vieną pusę, o nepritariantys kandidato išrinkimui – į kitą, t. y. viešumo „persotinimo“ precedentas buvo pernelyg akivaizdus.

18 J. Sireika, 1998a, p. 23.

19 A. Morkūnaitė-Lazauskienė, 2007b, p. 79.

20 *Ibid.*, p. 80.

21 *Ibid.*, p. 79.

Atrodo, kad pavieniais, išskirtiniais atvejais neapsieita ir be didesnių ginčų. Pavyzdžiui, 1918 m. gruodžio 31 d. Vištyčio miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojai balsavimo metu mokyklos kieme, pasidaliję į dvi stovyklas, naudodami fizinį smurtą, virtusį muštynėmis, aiškinosi dėl dviejų iškeltųjų kandidatų į viršaičius „tin-kamumo“ eiti šias pareigas²². 1920 m. Nemajūnuose rinkimams pirmininkaujantis asmuo, nepatenkintas rinkimų rezultatais, iškvietė miliciją, o milicininkai „įbėgę ir neištyrę dalyko, ėmė šaudyti, pergąsdino moteris ir vaikus, išvaikė susirinkimą ir suėmė nekaltą žmogų“²³.

Lygiai taip pat neišvengta ir organizacinės negalios „recidyvų“. Pavyzdžiui, 1918 m. Šilalės ir kaimyninėse parapijose rinkimai vykę „stichiškai pagal vietos kunigų ir inteligentų išmanymą“. Organizaciniai susirinkimai vykdavo audringai, dar tebesant vokiečių žandarams²⁴. Tais pačiais metais Tauragnų valsčiuje vietos komitetui išrinkti nepakako vieno valsčiaus gyventojų susirinkimo, atrodo, kad lapkričio 17–25 d. jų įvyko net penki²⁵. Joniškėlio valsčiaus tarybos rinkimai vyko 1919 m. gruodžio 29 d. penkiuose rinkiminiuose apskritėliuose: Joniškėlio miestelyje, Joniškėlio apylinkėje, Švobiškio dvare, Norgėlių ir Stačiūnų kaimuose. Dviejuose apskritėliuose rinkimų rezultatai buvo užprotestuoti ir teismas juos anulioavo²⁶. Ne-paneigtina prielaida, kad nebuvo išvengta ir rinkiminio broko. Pavyzdžiui, Kaltinėnų parapijos ir miestelio deputatų 1918 m. gruodžio 8 d. susirinkime iš komiteto narių buvo pašalintas pilietis Gegužis „už atkaklų nepildymą priedermių Komitete“²⁷, o 1919 m. spalio 26 d. – Ickus Pojursas „dėl jo nenuoseklaus elgimosi su komitetu, link pardavinėjimo degtinės, nes jis Pojursas ne atsižvelgdamas komiteto reikalavimų, kad visai nepardavoti degtinę, vis vien slapto būdu pardavinėja, ko dėlei nėra vertas būti komiteto sąstatoje“²⁸.

Lietuvos vyriausybės iniciatyvos steigti vietos savivaldos struktūras, vykdomos „iš apačios“, susidūrė ir su naujais to meto iššūkiais – atsirado gretutinių „konkuruojančių“ iniciatyvų. 1919 m. pirmojoje pusėje būta „revkominių“ apraiškų, palietusių ir miestelius (lietuviškoji valdžia kurį laiką nekontroliavo dalies teritorijos, kurioje skleidėsi „kitokios“ valdžios fenomenai)²⁹. Pavyzdžiui, 1918 m. gruodį

22 V. Žemaitis, 1996, p. 2.

23 „Žinios iš Lietuvos. Nemanaiūnai“, in: *Lietuva*, 1920, nr. 32 (314), p. 3.

24 V. Šiaudvytis, 2006, p. 160.

25 A. Lazauskienė, 2005, p. 260.

26 J. Aničas, 2007, p. 215.

27 Kaltinėnų parapijos ir miestelio deputatų susirinkimo 1918 m. gruodžio 8 d. protokolas, in: LCVA, f. 1344, ap. 2, b. 1, l. 3ap.

28 Kaltinėnų valsčiaus rinkinių susirinkimo 1919 m. spalio 26 d. protokolas, in: *Ibid.*, l. 31ap.

29 Plačiau žr. Č. Laurinavičius, 2013, p. 120.

Utenos apskrityje „įsigalėjo bolševikai ir visur buvo sudaryti revkomai“³⁰. 1918 m. gruodį Zarasų apskritį pradėjo pulti bolševikai, kurie „užplūdo visą apskritį“, o jų valdymo laikais, be abejo, buvo suorganizuoti „revkomai“ ir „ispolkomai“³¹. 1918 m. pabaigoje – 1919 m. pirmojoje pusėje Raudonosios armijos kontroliuojamose teritorijose buvo skatinamas kitokio tipo vietos savivaldos struktūrų kūrimas. Vietos savivaldos kūrimasis komplikavosi ir kai kuriose su Lenkija besiribojusiose apskrityse. Pavyzdžiui, Seinų apskrityje „organizacinis darbas buvo taip pat sunkus, nes kraštas pusėtinai sulenkėjęs, čia per maža buvo vietos lietuviškos inteligentijos, lenkai darė pastangų trukdyti lietuviams organizuotis, bauginavo gyventojus, agituodavo už prisidėjimą prie Lenkijos“, o Kapčiamiestyje „lenkai ir sulenkėję netrukus išrinko savo komitetą, nes lietuvių komiteto ir lietuvių viršaičio nenorėjo pripažinti“³². Trakų apskrities Onušio valsčiuje buvo sukurti lietuviškas ir lenkiškas parapiiniai komitetai – taip jie veikė iki 1919 m. sausio 14 d., kol atėję bolševikai čia sudarė „revkomą“³³.

Pasitaikė ir radikalesnių vietos savivaldos separatizmo apraiškų, įtraukusių ir kai kurių miestelių gyventojus. Pavyzdžiui, Kauno apskrities Babtų valsčiuje buvo susidariusios Babtų lenkiškoji ir sovietinė „respublikos“³⁴, netoliese bandė steigti ir Vandžiogalos lenkiškoji „respublika“³⁵. 1919 m. birželio pradžioje savavališkai susikūrė Veliuonos komitetas, kuriam priklausė du vokiečių kareiviai, vienas Veliuonos gyventojas Šulcas bei žinomas Veliuonos apylinkės plėšikas, vietinis gyventojas Kazys Eichelis. Iš Kauno tvarkai atkurti buvo pasiūsta žandarų kuopa, kuri po smarkaus susišaudymo buvo priversta atsitraukti. Pagalbon buvo pasiūsta iš Kauno komendantūros mokomoji kuopa, su kurios padėjimu pavyko nuginkluoti maištininkus³⁶. Išskirtinis buvo ir 1918–1919 m. išsiskleidęs „Perlojos respublikos“ fenomenas, apėmęs Perlojos miestelį ir jo apylinkes, atsidūrusias priešiškų valstybių, grasinusių Lietuvai ginklu, veiksmų epicentre. Perlojiškis „autonomijos“ precedentas (su aiškiai apibrėžtomis teritorinėmis ribomis ir egzistuojančiomis valdžios institucijomis) skleidėsi iki 1919 m. gegužės³⁷.

30 *Lietuvos Savivaldybės 1918–1928. Savivaldybių įsikūrimo ir pirmojo dešimtmečio darbų apžvalga*, Kaunas: „Savivaldybės“ leidinys, 1928, p. 22.

31 *Ibid.*, p. 23.

32 *Ibid.*, p. 13–14.

33 *Ibid.*, p. 19.

34 A. Vaičius, 2017, p. 321–324.

35 Kauno apskrities valsčių savivaldybių 1918–1927 m. nuveiktų darbų aprašymas, in: LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1754, l. 35.

36 Plačiau žr. *Kauno karo komendantūra*, 1930, p. 119–121; D. Palkevičius, 1999, p. 75.

37 Plačiau žr. P. Česnulevičiūtė, 1995a, p. 5; P. Česnulevičiūtė, 1995b, p. [4].

Svarstant šių vietos savivaldos raiškos nestandartinių nuokrypių – „revkomų“, „lenkiškų respublikų“, „lenkiškų komitetų“ – precedentes (iš esmės jie skleidėsi vien 1919 m.), neatmestina prielaida, kad jie galbūt natūraliai kodavo miestelėnų (ir ne tik jų) „atminčių“ karus. Neatmestina, kad dabar jau naujosios lietuviškosios valdžios (vietoje buvusios „radikaliosios“) formavimo metu šių „jautrių“ vietovių viduje skirtingose barikadų pusėse atsidūrusieji išgyveno tapatumo dramas, neatpalaiduotas nuo jiems primenamos „šviežios“ praeities. Kai atmintis vaikščiojo šalia, „paklydusius“ neabejotinai užgriuvo pasirinkimo dilemų našta – pasitraukti, prisitaikyti, išgyventi?

Visgi pripažintina, kad visuomenės (išskirtinai vietos inteligentų, šviesuomenės) veržlumo, iniciatyvumo (neretai su gaivališkumo apraiškomis), pilietiškumo (pavyzdžiui, Molėtų valsčiaus rinkimų komisija pasislėpusius nuo mobilizacijos, iš kariuomenės pabėgusius dezertyrus pripažino Lietuvos valstybės priešais ir nutarė jų giminių – tėvų, brolių, seserų – neprileisti prie balsavimų rinkimuose į valsčiaus tarybą³⁸) steigiant vietos savivaldą palydovais tapdavo ir dalies gyventojų apatiškumas, nerangumas bei menkas pilietiškumas. Pavyzdžiui, 1920 m. vasario 20–21 d. Šiaulių apskrities tarybos posėdyje buvo pripažinta, kad rinkimai apskrityje „praėję negyvai; jų eiga nevienoda; dalyvauta 20–25 %; yra apskritėlių su 5 % dalyvavusių rinkikų (Žagarės) [...] ir net 90 % (Papilės)“³⁹. Taryba manė, kad tokio „negyvumo“ priežastys – tai „karo stovis suvaržęs visuomenės gyvenimą, susirinkimų ir žodžio laisvę, skubotas rinkimų vykdymas ir įvairios okupacijos, prislėgusios visuomenės ūpą“⁴⁰.

Ir kas tie išrinktieji?

Miestelėnai dalyvaudami rinkimuose mokėsi politinės kultūros pagrindų. Rinkimai tapo ir socialinės komunikacijos forma, teikusia kitokius visuomenės pažinimo ir suvokimo turinius. Vykusio gyvenimo virsmo dinamiškumas, išsiskleidęs per rinkimus, išjudino miestelėnų bendruomenes, įveikdamas kasdienybės dalinę rutiną ir inertiškumą. Dalyvaudami valsčių tarybų rinkimuose jie betarpiškai susidurdavo su naujomis patirtimis – balsavimo procedūra, konkuruojančių rinkiminių sąrašų šalininkų veiksmams (agitacija, gandų skleidimu). Tai lydėjo ir bendruomenių susipriešinimo, įtarumo (pavyzdžiui, ko gi tikėtis iš naujosios, dabar jau lietuviškosios

38 S. Antanavičius, 1995.

39 „Šiaulių Apskrities Taryba“, in: *Sietynas*, 1920, nr. 5, p. 11.

40 *Ibid.*, p. 11–12.

valdžios?) apraiškos. Bet bene svarbiausia buvo tai, kad rinkimai „ipilietino“ visuomenę, dabar jau tiesiogiai rinkusią Nepriklausomos valstybės vietinę valdžią bei suskubsiančią atliepti ir Steigiamojo Seimo rinkimo iniciatyvą, tapusią savotišku referendumu⁴¹.

Patekusiųjų į valsčių tarybas socialinės charakteristikos (ūkininkai, amatininkai, prekybininkai ir kt.) atspindėjo tuometinių miestelių socio kultūrinio sąrangos turinį. Pavyzdžiui, 1921 m. Trakų apskrities valsčių tarybų rinkimuose buvo išrinkti: Aukštadvario valsčiaus tarybos rinkimuose 24 asmenys (iš jų iš Aukštadvario miestelio – 3: pirklys Chaimas Abramavičius, pirklys Maušas Streleckas, gydytojas, ūkininkas Vladas Mongirdas); Kruonio – 16 (iš Kruonio miestelio – 3: pramonininkas Antanas Vedeckas, ūkininkas Antanas Arlauskas, ūkininkas Sergejus Sadauskas); Semeliškių – 20 (iš Semeliškių miestelio – 2: ūkininkas Jeronimas Versockas, krautuvininkas Abraomas Šulmanas); Vievio – 18 (iš Vievio miestelio – 3: pirklys Jankelis Kacas, pirklys Normanas Glazmanas, vaistininkas-provizorius Jurgis Milančius); Žaslių – 38 (iš Žaslių miestelio – 6: žemdirbys Stepankevičius Kairys, pirklys Leiba Šapiro-Chano, krautuvininkas Motiejus Šmidtas, pirklys Aronas Šoganas, kurpius Jonas Ručinskas, dailidė Juozas Morkūnas); Žiežmarių – 29 (iš Žiežmarių miestelio – 8: ūkininkas Liudvikas Racevičius, miškų „užveizda“ Notelis Bekeris, ūkininkas Jokūbas Petrauskas, ūkininkas Stasys Pranukevičius, žvejys Jankelis Abiras, limonado dirbtuvės savininkas Alteris Stražas, pirklys Iršas Krasnas, siuvėjas Vincas Venckus)⁴². 1919 m. į Babtų pirmąją valsčiaus tarybą buvo išrinkta 13 asmenų, iš jų iš Babtų – 3 (ūkininkas Jurgis Jakubavičius, ūkininkas Povilas Kalvaitis, ūkininkas Juozas Chatkevičius), 1921 m. į Babtų valsčiaus tarybą buvo išrinkta 12 asmenų, iš jų iš Babtų – 2 (verslininkas Bliumbergas Elisas, žemdirbys Juozas Chatkevičius)⁴³. 1919 m. pabaigoje vykusiuose rinkimuose į Zapyškio valsčiaus tarybą buvo išrinkti 12 asmenų: 9 ūkininkai, 2 kaimo darbininkai ir Baltrus Barkauskas – darbininkas iš Zapyškio miestelio⁴⁴.

Išrinktųjų valsčių tarybų asmeninės sudėties analizė leistų manyti, kad miestelėnų įsitvirtinimas vietos savivaldos struktūrose ir jų vaidmuo jose buvo dalinai komplikotas. Pavyzdžiui, 1919 m. į Gruzdžių valsčiaus tarybą buvo išrinkti 29 asmenys, iš jų – 4 asmenys iš Gruzdžių miestelio, visi bežemiai⁴⁵. Pastarųjų statusas taryboje, kurioje būta stambesnių ūkininkų, turinčių 20 ir daugiau dešimtinių žemės,

41 A. Svarauskas, 2020, p. 26.

42 Plačiau žr. O. Lukoševičius, 2019, p. 179–201.

43 D. Šniukas, 2017, p. 338–339.

44 Plačiau žr. R. Zizas, 2024, p. 119–120.

45 D. Šniukas, 2009, p. 482.

greičiausiai nebuvo aukštas, t. y. socialinių statusų konfliktas čia lyg ir savaime buvo užprogramuotas. 1921 m. gruodžio 28 d. rinkimuose į Užpalių valsčiaus tarybą buvo išrinktas 21 asmuo, iš jų – 6 iš Užpalių miestelio, tačiau renkant valsčiaus valdybą viršaičiu tapo Juozas Gladutis iš Norvaišių kaimo, jo pavaduotoju – Pranas Masiulis iš Kėpių kaimo, išdininku – Teofilis Gudelis iš Ilčiukų kaimo. Ir tik į revizijos komisiją pateko 2 Užpalių miestelio gyventojai⁴⁶. 1920 m. sausį įvykus rinkimams į Papilės valsčiaus tarybą buvo išrinkti 27 asmenys, iš jų – 3 iš Papilės miestelio. Pirmajame tarybos posėdyje viršaičiu buvo išrinktas Juozas Šiuša iš Latvelių kaimo, pavaduotoju – Gedaminas Albertas iš Kušleikių kaimo, išdininku – Povilas Čeponis iš Pagojų kaimo. 1920 m. spalio–lapkričio mėn. pertvarkius valsčiaus administravimą buvo išrinkta nauja valsčiaus valdyba. Viršaičiu tapo ūkininkas Jonas Joniškis iš Rimšių kaimo, pavaduotoju – ūkininkas Pranas Gauronskis iš Avižlių kaimo, išdininku – Kazys Statkus iš Žerkščių kaimo, t. y. Papilės miestelio atstovai vėl liko už savivaldybės valdžios durų. 1921 m. birželio 19–20 d. vykusiuose rinkimuose buvo išrinkti 28 atstovai, iš jų – 5 Papilės miestelio gyventojai (kunigas, du darbininkai, pirklys ir ūkininkas), bet nei vienas netapo valdybos nariu⁴⁷. 1921 m. veikusioje Laukuvos valsčiaus taryboje buvo 12 patikėtinių – iš Laukuvos miestelio 2 atstovai (siuvėjas ir traktierininkas), kurie taip pat netapo vykdomosios valdžios tiesioginiais lyderiais⁴⁸. Seredžiaus valsčiaus tarybos 1921 m. kovo 12 d. sąrašė nurodyta 17 narių, iš jų 2 iš Seredžiaus miestelio – 2 žydų tautybės darbininkai. Tarp išrinktųjų valdybos narių pastarieji nebuvo minimi⁴⁹. Neatmestina, kad miestelėnams konkuruoti su ne miestelių gyventojais (ūkininkais iš kaimų, dažnai – pasiturinčiais, turinčiais apylinkėse gana aukštą socialinį statusą) nebuvo lengva. Kanauninko Pranciškaus Žadeikio atsiminimuose apie rinkimus Skuode 1920 m. vasarį gan charakteringai pastebėta: „Ūkininkai gandinami, kad juos valdys siuvėjai ir kurpiai, atsakydavo: „O ką jie mums padarys.“⁵⁰ Numanytina, kad išsamesnis miestelių atstovų patekimo į valsčių valdybas tyrimas paliudytų ne miestelių naudai.

Visgi pavieniais atvejais miestelėnų atstovai „prasimušdavo“ į valsčių valdžios gretas. Pavyzdžiui, 1918 m. pabaigoje pasitraukus vokiškajai administracijai iš Vyžuonų, buvo įkurtas laikinas valsčiaus komitetas. Jis gyvavo neilgai, neilgaamžis buvo ir „revkomo“ veikimo periodas. 1919 m. iš Vyžuonų valsčiaus išvijus bolševikus, birželio 23 d. Vyžuonų valsčiaus sodiečių įgaliotinių susirinkime buvo išrinkta

46 „Užpalių valsčiaus savivalda“, 2013, p. 259–260.

47 R. Čepas, 2004, p. 281–283.

48 R. Čepas, 2005, p. 161.

49 R. Čepas, 2003, p. 161.

50 Pranciškus Žadeikis, *Didžiojo karo užrašai*, Vilnius: Bonus animus, 2013, p. 475.

valsčiaus valdyba, o viršaičiu paskirtas Antanas Žvirblis iš Vyžuonų miestelio. 1919 m. pabaigoje valsčiaus sodiečių susirinkime buvo išrinkta ir valsčiaus taryba, į kurią pateko tas pats A. Žvirblis. 1921 m. viduryje išrinkta nauja taryba – iš viso 20 atstovų, iš Vyžuonų miestelio į ją pateko 5 atstovai, tarp jų ir Žvirblis, bet viršaičiu jau buvo išrinktas Aleksas Miškinis iš Baskutiškių kaimo⁵¹. Begimstant trapiai Nepriklausomybei, „Viduklės parapijos to meto neabejotinų lyderiu buvo kun. Jonas Gėgžna. Amžininkai jį apibūdino kaip labai vyrišką, energingą, tikėjimui atsidavusį dvasininką. Vidukliškių atmintyje jis liko pirmuoju Viduklės viršaičiu. Pasakojama, kad mokėdavo maloniai pakalbėti, tačiau kartais būdavo griežtas, net rūstus, pasižymėjo didele fizine jėga, mėgo fizinį darbą.“⁵² 1919 m. rugsėjo 2 d. Salako valsčiaus gyventojų sueiga išrinko 47 atstovus, kurie buvo įgalioti organizuoti vietos savivaldos struktūras betarpiškai vietose. Tų pačių metų rugsėjo 7 d. buvo išrinkta valsčiaus valdyba, o pirmuoju valsčiaus viršaičiu išrinktas vargonininkas Aleksandras Stasiūnas iš Salako miestelio. 1921 m. jis vėl buvo perrinktas viršaičiu. Tų pačių metų spalį jis buvo išrinktas Ežerėnų (Zarasų) apskrities tarybos pirmininko pavaduotoju. Nuo 1924 m. pabaigos Stasiūnas ėjo ir Salako valsčiaus viršaičio, ir Ežerėnų apskrities tarybos pirmininko pareigas, į kurias buvo perrinktas 1927 m. vasario 4 d.⁵³

Vadinamųjų „titulinių“ miestelių – valsčių centrų, neturinčių daugiau nei 3 000 gyventojų, rinkėjai konkuruodavo su kitų valsčiaus gyvenviečių (kaimų) rinkėjais, o miestelių, turinčių daugiau kaip 3 000 gyventojų, rinkėjai rungėsi tik tarpusavyje, pasirinkdami iš „artimoje aplinkoje“ sudarytų kandidatų sąrašų.

Išvados

Lietuvos valstybės kūrimosi pradžia buvo glaudžiai susijusi su vietos savivaldos steigimu, į kurį įsitraukė ir miestelių gyventojai. Teisinė raidė, išgryninusi vietos savivaldos modelio viziją, nors ir vėluodama bei strigdama, įnešė aiškumo kuriant vietos valdžios institucijas ir skaidrino prasiveržusias iniciatyvas kurti valstybę „vietoje“. Miestelėnai tapo dviejų skirtingų miestelių tipų – „mažųjų“ (iki 3 000 gyventojų) ir „didžiųjų“ (nuo 3 000 iki 10 000 gyventojų) – rinkiminių galių turėtojais. Rinkimų metu „mažųjų“ miestelių deleguotieji atstovai ne visada būdavo

51 A. Vyžintas, 2006, p. 169–173.

52 J. Brigys, 2002, p. 337.

53 M. Maniušis, 2012, p. 118–120.

favorizuojami renkant valsčiaus vykdomąją valdžią. Tik dalies išrinktųjų miestelėnų dalykinės savybės, kvalifikacija ar aukštas statusas leido sėkmingiau konkuruoti su ne miestelėnais gaunant aukštesnes pareigas valsčių valdybose ir tarybose.

Bibliografija

- Aničas J., 2007 – Jonas Aničas, „Joniškėlio valsčiaus savivaldybė 1920–1940 metais“, in: *Joniškėlis*, sud. Eugenijus Petrovas, Algimantas Garliauskas, Vilnius: Akstis, 2007, p. 214–253.
- Antanavičius S., 1995 – S. Antanavičius, „Molėtų valsčiaus savivaldybės rinkimai 1921 metais“, in: *Vilnis*, 1995, vasario 2–8.
- Brigys J., 2002 – Jonas Brigys, „Viduklės savivaldybės veikla Nepriklausomybės metais“, in: *Viduklė*, sud. Antanas Pocius, Kaunas: Naujasis lankas, 2002, p. 335–364.
- Čepas R., 2003 – Ričardas Čepas, „Seredžiaus valsčiaus savivaldybė 1918–1940 metais“, in: *Seredžius (Lietuvos valsčiai*, kn. 9), sud. Vida Girininkienė, Margarita Baršauskienė, Povilas Krikščiūnas, Vilnius: Versmė, 2003, p. 158–181.
- Čepas R., 2004 – Ričardas Čepas, „Papilės valsčiaus savivaldybė 1918–1940 metais“, in: *Papilė (Lietuvos valsčiai*, kn. 11), d. 1, sud. Vida Girininkienė, Leopoldas Rozga, Rita Regina Trimonienė, Povilas Krikščiūnas, Juozas Pabrėža, Vilnius: Versmė, 2004, p. 278–305.
- Čepas R., 2005 – Ričardas Čepas, „Iš Laukuvos valsčiaus savivaldybės 1918–1940 metų istorijos“, in: *Laukuva (Lietuvos valsčiai*, kn. 33), d. 1, sud. Virginijus Jocys, Povilas Krikščiūnas, Vilnius: Versmė, 2005, p. 279–299.
- Česnulevičiūtė P., 1995a – Petronėlė Česnulevičiūtė, „Iš Perlojos istorijos: 1918–1923-ji metai“, in: *Alytaus naujienos*, 1995, nr. 82 (7932), p. 5.
- Česnulevičiūtė P., 1995b – Petronėlė Česnulevičiūtė, „Iš Perlojos istorijos: 1918–1923-ji metai“, in: *Alytaus naujienos*, 1995, nr. 83 (7933), p. 4.
- Ilgūnas G., 2005 – Gediminas Ilgūnas, *Sasnavą: kraštas ir žmonės*, Marijampolė: Piko vanda, 2005.
- Janauskas P., 2003 – Pranas Janauskas, „Lietuviškasis lūžis – kalbų varžybos Kauno savivaldybėje 1918–1928 metais“, in: *Darbai ir dienos*, 2003, t. 34, p. 33–47.
- Kauno karo komendantūra*, 1930 – *Kauno karo komendantūra 1919–1929*, red. P. Jurgelevičius, Kaunas: Kauno m. ir ap. komendantūros leid., 1930.
- Kulpinskaitė B., 1994 – Birutė Kulpinskaitė, „Raseinių respublika“, in: *Aitvarai*, 1994, nr. 4, p. 32–33.
- Laurinavičius Č., 2013 – Česlovas Laurinavičius, „Lietuvos Tarybų Respublikos paskelbimas“, in: Danutė Blažytė-Baužienė, Edmundas Gimžauskas, Česlovas Laurinavičius, Dangiras Mačiulis, Gediminas Rudis, Artūras Svarauskas, Jonas Vaičenonis, *Lietuvos istorija*, t. 10: *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, d. 1, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 120–123.
- Lazauskienė A., 2005 – Aistė Lazauskienė, „Dokumentai apie Tauragnų valsčiaus komiteto rinkimus 1918 metais“, in: *Tauragnai (Lietuvos valsčiai*, kn. 12), sud. Venantas Mačiekus, Povilas Krikščiūnas, Vilnius: Versmė, 2005, p. 260–269.

- Lukoševičius O., 2019 – Olijardas Lukoševičius, *Trakų (Kaišiadorių) apskritis 1918–1940 m.: tarp valdžios ir savivaldos*, Kaišiadorys: Kaišiadorių muziejus, 2019.
- Maniušis M., 2012 – Martynas Maniušis, „Salako valsčiaus savivaldos raida 1919–1940 metais“, in: *Salako kraštas*, sud. Vida Girininkienė, Robertas Jurgaitis, Vilnius: Versmė, 2012, p. 112–185.
- Morkūnaitė A., 2000 – Aistė Morkūnaitė, „Rinkimų kampanijos į Kauno miesto savivaldybę (1918–1934)“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2000, t. 2, p. 112–121.
- Morkūnaitė-Lazauskienė A., 2007a – Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė, „Kauno vokiečiai miesto taryboje 1918–1934 metais“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2007, t. 8, p. 155–172.
- Morkūnaitė-Lazauskienė A., 2007b – Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė, *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
- Nekrašas L., 2014 – Leonas Nekrašas, „Lietuvos administracinio-teritorinio padalijimo kaitos bruožai 1918–1940 m. (Panevėžio apskrities atvejų analizė)“, in: *Istorija*, 2014, t. 96, nr. 4, p. 20–37.
- Palkevičius D., 1999 – Deimantas Palkevičius, „Karinės komendantūros 1918–1920 m.“, in: *Lietuvos archyvai*, 1999, nr. 12, p. 64–95.
- Sireika J., 1998a – Jonas Sireika, *Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai (1918–1931 metai)*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 1998.
- Sireika J., 1998b – Jonas Sireika, „Lietuvos valdžios 1918 m. lapkričio 11 d. atsišaukimas „Lietuvos piliečiai!“ ir vietos savivaldybių kūrimosi pradžia“, in: *Istorija*, 1998, t. 37, p. 33–39.
- Skirius J., 2003 – Juozas Skirius, „Kursėnų miestas ir valsčius 1918–1940 metais“, in: *Kursėnai*, sud. Irena Seliukaitė, Laimutė Varkalienė, Klaipėda: Jokužio leidykla-spaustuvė, 2003, p. 90–119.
- Stačiokas R., 1991 – Romas Stačiokas, *Lietuvos savivaldybių raida*, Vilnius: Vilniaus universiteto Tyrimo ir mokymo centras, 1991.
- Stačiokas R. et al., 1996 – Romas Stačiokas, Justinas Rimas, *Savivaldybių mokesčiai ir rinkliavos*, Kaunas: Aušra, 1996.
- Stačiokas R. et al., 2002 – Romas Stačiokas, Justinas Rimas, *Lietuvos savivaldybių raida ir veiklos finansavimas*, Kaunas: Technologija, 2002.
- Svarauskas A., 2020 – Artūras Svarauskas, *Steigiamasis Seimas ir Lietuvos Respublikos kūrimas 1920–1922 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020.
- Šiaudvytis V., 2006 – Vytautas Šiaudvytis, „Šilalės valsčiaus savivaldybė 1918–1940 m.“, in: *Šilalės kraštas (Šilalės kraštas, t. 7)*, sud. Edvardas Vidmantas, Albina Aukšoriūtė, Edita Korzonaitė, 2006, p. 160–170.
- Šniukas D., 2009 – Damijonas Šniukas, „Gruzdžių savivaldybė 1918–1940 metais“, in: *Gruzdžiai (Lietuvos valsčiai, kn. 17)*, d. 1, sud. Damijonas Šniukas, Vilnius: Versmė, 2009, p. 467–510.
- Šniukas D., 2017 – Damijonas Šniukas, „Babtų valsčiaus savivaldybė 1918–1940 metais“, in: *Babtai (Lietuvos valsčiai, kn. 35)*, sud. Damijonas Šniukas, Vilnius: Versmė, 2017, p. 335–366.
- „Užpalių valsčiaus savivalda“, 2013 – „Užpalių valsčiaus savivalda“, par. Marija Dovydaitienė, in: *Užpaliai, (Lietuvos valsčiai, kn. 27)*, d. 1, sud. Stanislovas Balčiūnas, Vilnius: Versmė, 2013, p. 259–342.

- Vaičius A., 2017 – Antanas Vaičius, „Babtų lenkiškoji ir sovietinė „respublikos“, in: *Babtai (Lietuvos valsčiai*, kn. 35), sud. Damijonas Šniukas, Vilnius: Versmė, 2007, p. 321–324.
- Valančiūtė J., 2003 – Janina Valančiūtė, *Gargždų miesto ir parapijos istorija*, Vilnius: Die-medis, 2003.
- Vyžintas A., 2006 – Algirdas Vyžintas, „Vyžuonų valsčiaus savivaldybė 1918–1940 m.“, in: *Vyžuonos: kraštas ir žmonės*, sud. Algirdas Vyžintas, Utena: Utenos Indra, 2006, p. 169–183.
- Zizas R., 2024 – Rimantas Zizas, *Zapyškis*, Kaunas: Pasaulio lietuvių centras, 2024.
- Žemaitis V., 1996 – Vincas Žemaitis, „Balsuotojų mūsų Vištyčio valsčiaus viršaičio rinkimuose 1918 m.“, in: *Santaka*, 1996, nr. 19 (722), p. 2.
- Žilinskas G., 1999 – Gintaras Žilinskas, *Vietos savivaldybių statusas Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m.*, Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universiteto Leidybinis centras, 1999.